

**ძველი აღთქმის
არაკანონიკური წიგნების ქართული ვერსიები***

ბიბლიის ძველ აღთქმაში გამოყოფენ კანონიკურ და არაკანონიკურ, მეორენაირად კანონიკურ და აპოკრიფულ წიგნებს.

ძველი აღთქმის კანონიკური წიგნებია: 1. დაბადება, 2. გამოსვლათა, 3. ლევიტელთა, 4. რიცხვთა, 5. II შჯულთა, 6. ისუ ნავესი, 7. მსაჯულთა რუთითურთ, 8. I და II მეფეთა, 9. III და IV მეფეთა, 10. I და II ნეშტთა, 11. ეზრა და ნემია, 12. ესთერი, 13. იობი, 14. ფსალმუნი, 15. იგავნი სოლომონისნი, 16. ეკლესიასტე, 17. ქება ქებათა, 18. ესაია, 19. იერემია გოდებით, 20. ეზეკიელი, 21. დანიელი, 22. თორმეტი მცირე წინასწარმეტყველი.¹

ეს ის წიგნებია, რომლებსაც ებრაელი ხალხი ქმნიდა თითქმის მთელი ათი საუკუნის მანძილზე, კერძოდ, ძველი წელთაღრიცხვის XIII-XII საუკუნეებიდან ძველივე წელთაღრიცხვის II საუკუნემდე.² ამ წიგნებში ასახულია ებრაელი ხალხის ისტორია, იმდროინდელი ყოფა-ცხოვრება, მათი მსოფლმხედველობა, რელიგიური მრწამსი, მათი ეთიკური და ესთეტიკური შეხედულებები.

ძველი აღთქმის არაკანონიკურ წიგნებად ითვლება: 1. I ეზრა /წიგნი ეზრა ზორობაბელისი/, 2. ტობი, 3. ივდითი, 4. სოლომონის სიბრძნე, 5. ისუ-ზირაქის სიბრძნე, 6. ბარუქი, 7. იერემიას ეპისტოლე, 8. III ეზრა /ეზრას აპოკალიფსისი/, 9. I მაკაბელთა, 10. II მაკაბელთა, 11. III მაკაბელთა.

ძველ აღთქმაში არაკანონიკურად მიიჩნევა აგრეთვე კანონიკური წიგნების გარკვეული ნაწილები:

1. ნეშტთას II წიგნში – მანასეს ლოცვა /ერთვის ბოლოში, XXXVI თავის 23-ე მუხლის შემდეგ/.

2. ესთერის წიგნში – ადგილები, რომლებიც ბერძნულ სექტანტაში დაუმუხლავია /I₁, III₁₃, IV₁₇, V₁, VIII₁₂, X₃; ლათინურ ვულგატაში ეს ადგილები ესთერის წიგნის XI-XVI თავებადაა განაწილებული/.

* ქურციკიძე ციალა, ძველი აღთქმის აპოკრიფული (არაკანონიკური) წიგნების ქართული ვერსიები, წიგნი II, თბ., 1973. გვ. 8-31 (შესავალი).

¹ ძველი აღთქმის კანონიკური წიგნი სინამდვილეში ოცდაორი კი არა ოცდათვრამეტია, მაგრამ ძველმა ებრაელებმა იმ მიზნით, რომ ამ წიგნების რაოდენობა მათ ანბანში შემავალი ასოების რაოდენობასთან გაეთანაბრებინათ, ხელოვნურად გააერთიანეს ზოგიერთი წიგნი ერთ წიგნად: მსაჯულთა და რუთი, I და II მეფეთა, III და IV მეფეთა, I და II ნეშტთა, ეზრა და ნემია და 12 მცირე წინასწარმეტყველის სახელით ცნობილი (ოსია, იოელი, ამოსი, აბდია, იონა, მიქია, ნაუმი, ამბაკუმი, სოფონია, ანგია, ზაქარია, მალაქია) წიგნები. ძველი აღთქმის წიგნების ებრაული ანბანის მიხედვით ოცდაორად გაერთიანების შესახებ ცნობები ძველი მწერლობის ძეგლებშივეა დაცული: „ხოლო ესე საცნაურ იყავნ, ვითარმედ ოცდაორ არიან წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი, რიცხუსაებრ ებრაელთა ანბნისა ასოთაჲსა, რამეთუ ანბანიცა მათი ასოჲ არს“ (იოანე დამასკელი, გარდამოცემა, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი A-24, 125v). „არიან უკუე ძუელისა ვიდრემე აღთქუმისა წიგნნი ყოველნი რიცხუთ ოცდაორ, რამეთუ ესოდენნივე არიან, ვითარცა მესმა, ასონიცა ებრაელისა ანბნისანი“ (დიდი სჯულის კანონი, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი A-76, გვ. 197). შდრ. აგრეთვე: А. П. Лопухин, Толковая Библия или комментарий на все книги святого писания Ветхого и Нового завета, под редакцией А. П. Лопухина, I том, Петербург, 1904, гл. VI.

² И. Д. Амузин, Тексты Кумрана, выпуск I. Перевод с древнееврейского и арамейского, введение и комментарий И. Д. Амусина, Москва, 1971, гл. 40.

3. ფსალმუნთა წიგნში – ბოლო, 151-ე ფსალმუნი.

4. იობის წიგნში – XLII თავის ბოლო მე-17 მუხლი.

5. დანიელის წიგნში – სამი ყრმის გალობა (III თავის 24-90 მუხლები), სუსანას თავგადასავალი (XIII თავი) და ბელისა და ვეშაპის შესახებ (XIV თავი).³

არაკანონიკური წიგნების წარმოშობისა და გავრცელების ისტორია მთლად ნათელი არ არის: „ჩვენ ისიც არ ვიცით, – წერს ერთ-ერთი ბიბლიოლოგი – რა ნიშნების მიხედვით ასხვავებდნენ ძველ აღთქმაში კანონიკურ წიგნებს არაკანონიკურთაგან“.⁴

არაკანონიკური წიგნები ებრაული ბიბლიის შედგენილობაში არ ჩანდა, გარდა ამისა, ებრაულ ენაზე მათი არსებობის შესახებ არავითარ ცნობას არ იძლეოდა იოსებ ფლავიოსი;⁵ მეორე მხრივ, არაკანონიკური წიგნებისა და კანონიკური წიგნების ზემოხსენებული არაკანონიკური დანართების არსებობა ბერძნულ სეპტუანტაში ფაქტი იყო, ამავე დროს არაკანონიკური წიგნების უმეტესობის მიმართ / ეზრა, ბარუქი, იერემიას ეპისტოლე, ზირაქის სიბრძნე, 151-ე ფსალმუნი/ მკვლევრები უეჭველ დასკვნებს აკეთებდნენ მათი ებრაული წარმოშობის შესახებ.⁶

ბიბლიოლოგიაში დღეისათვის დამკვიდრებულია თვალსაზრისი, რომ ბიბლიის არაკანონიკური წიგნები და დანართები წარმოიშვა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე ბოლო ოთხი საუკუნის განმავლობაში, როდესაც ებრაული ბიბლიის /ძველი აღთქმის/ კანონი უკვე დასრულებული იყო. ამიტომ ჩაითვალა ეს წიგნები არაკანონიკურად და არ შევიდა ებრაული ბიბლიის შედგენილობაში.⁷

კანონიკურ წიგნთაგან არაკანონიკურების გამოყოფას მხოლოდ ამ უკანასკნელთა გვიანდელი წარმოშობა არ უნდა განსაზღვრავდეს: „ის ფაქტი, რომ არაკანონიკური წიგნები ცალკე, დამოუკიდებლად შეიქმნა, იმას მოწმობს, რომ ისტორიულად მათ მნიშვნელობაც დამოუკიდებელი უნდა ჰქონოდათ“.⁸

³ შდრ. Г. П. Смирнов-Платонов, *Неканонические книги Ветхого завета: Православное обозрение*, том 9, Москва, 1862, გვ. 2; А. П. Лопухин, *Толковая Библия, или комментарий...* გვ. XIII; П. Юнгеров, *частное историко-критическое введение в священные ветхозаветные книги, выпуск первый, книги законоположительные, исторические и учительные*, Казань, 1907, გვ. 165; *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English with Introductions and Critical and Explanatory Notes to the several Books, ed. in Conjunction with many Scholars by R. N. Charles. D. Litt., D. D., Volume I, Apocrypha*, Oxford, 1965, გვ. VII; O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen, 1964, გვ. 776.

⁴ Ф. Визуру, *Руководство к чтению и изучению Библии, перевод с последнего /12-го/ Французского издания с дополнительными примечаниями и указателями русской библейской литературы*, СПб, В. В. Воронцова, Москва, 1916, გვ. 46.

⁵ იოსებ ფლავიოსი I საუკუნის /ახ. წელთაღრიცხვით/ მოღვაწეა. იგი პირველი ავტორია, რომელსაც მოცემული აქვს სრული სია ძველი აღთქმის წიგნებისა ებრაულ ენაზე. ამ სიაში მხოლოდ კანონიკური წიგნებია დასახელებული. შდრ. Ф. Визуру, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49-50.

⁶ ეს დასკვნები ზოგიერთი ტექსტის მიმართ გაამართლა კიდევ კუმრანის ცნობილმა აღმოჩენებმა. კუმრანში ძველი აღთქმის არაკანონიკურ წიგნთაგან ნაპოვნია ტობის წიგნის არამეული და ებრაული ფრაგმენტები, იერემიას ეპისტოლის ბერძნული თარგმანის ფრაგმენტი, ზირაქის სიბრძნის სირიული ტექსტის რამდენიმე ნაწყვეტი და ფსალმუნთა წიგნის 151-ე ფსალმუნი ებრაულად. შდრ. И. Д. Амусин, *Тексты Кумрана...* გვ. 128-130.

⁷ Г. П. Смирнов-Платонов, *Неканонические книги Ветхого завета...* გვ. 2; А. И. Сперанский, *Краткий исторический очерк судьбы неканонических книг Ветхого завета: Христианское чтение*, 1881, ч. 2-я, გვ. 392.

⁸ Г. П. Смирнов-Платонов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ აფასებდნენ არაკანონიკურ წიგნებს იმ დროს, როდესაც ისინი იქმნებოდა, საინტერესოა ერთი ადგილი ეზრას აპოკალიფსისიდან. წიგნის ბოლოს /მოკლე რედაქციით XII, ხოლო ვრცელით XIV თავში/ მოთხრობილია შემდეგი: ეზრას გამოეცხადა უფალი და უბრძანა წასულიყო ველად და თან წაეყვანა ხუთი კაცი ორმოცი დღით. ეზრა ასეც მოიქცა. მეორე დღეს უფალმა „უნოდა“ ეზრას და უთხრა, რომ გაელო პირი და შეესვა სასმელი. ეზრამ შესვა სასმელი, რომელიც წყალს ჰგავდა, ხოლო ფერი ცეცხლის ჰქონდა. ამ სასმელის მიღების შემდეგ ეზრას გულიდან „გამოსცენდებოდა მეცნიერება“, მის მკერდს „განეფინებოდა სიბრძნე“ და ეზრამ დაიწყო თხრობა: „აღელო პირი ჩემი და არღარა დაიყო“. ხუთი კაცი წერდა მის მონათხრობს ორმოცი დღის განმავლობაში:

„და დავწერე ორმეოცსა მას დღესა წიგნები ესე ოთხმეოცდაათოთხმეტნი.

„და იყო ოდეს აღესრულნეს ორმეოცნი იგი დღენი, მეტყოდა მე მალალი და მრქუა:

„ოცდაოთხი, რომელი პირველად დასწერეთ, განცხადებულად დასდვათ და უკითხეთ იგი ღირსთა,

„ხოლო სამეოცდაათი დაჰმარხოთ, რაათა მისცე იგი ბრძენთა ერისა შენისათა,

„რამეთუ მას შინა არს ცეცხლი გონებისაჲ და წყაროჲ სიბრძნისაჲ და მდინარეჲ მეცნიერებისაჲ“, XII, 44-48.

„მალალის“ ანუ უფლის ბრძანების თანახმად პირველი ოცდაოთხი წიგნი „განცხადებულად“ უნდა დაიდვას და უნდა წაუკითხონ ყველას, ვინც ღირსი იქნება, დანარჩენი სამოცდაათი კი ფარულად უნდა იქონიონ („დაჰმარხოთ“) და მისცენ მხოლოდ ბრძენ ადამიანებს.

აქ დასახელებულ 24 წიგნში ძველი აღთქმის კანონიკურ წიგნებს ხედავენ, ხოლო 70 წიგნში – ძველი აღთქმისავე არაკანონიკურ წიგნებს.⁹ თუ ეს ასეა, გამოდის, რომ ძველი აღთქმის არაკანონიკურ წიგნებს თავის დროზე კანონიკურებთან შედარებით ნაკლები ღირებულება არ ჰქონიათ: „რამეთუ მას შინა არს ცეცხლი გონებისაჲ და წყაროჲ სიბრძნისაჲ და მდინარეჲ მეცნიერებისაჲ“. თუმცა, შესაძლოა, აქ ავტორი საკუთარ თვალსაზრისსაც გვანვდიდეს (ის ხომ თვითონ წერს არაკანონიკურ წიგნს).

რაც შეეხება საკითხს, სად და როდის შევიდა არაკანონიკური წიგნები ბიბლიის შემადგენლობაში, თვლიან, რომ ეს წიგნები თავდაპირველად სეპტანტის მთარგმნელებმა თარგმნეს კანონიკურ წიგნებთან ერთად და შეიტანეს ბერძნულ ბიბლიაში, შემდეგ კი მათ დაემატა სხვა არაკანონიკური წიგნები, რომლებიც უფრო მოგვიანებით უკვე ბერძნულად დაიწერა.¹⁰

როგორც ცნობილია, ძველი აღთქმის ქრისტიანულ კანონს საფუძვლად დაედო ბიბლიის სეპტანტისეული თარგმანი. ქრისტიანულმა ეკლესიამ ეს თარგმანი მიიღო სრული შედგენილობით (კანონიკურით და არაკანონიკურით), ამავე შედგენილობით ითარგმნა იგი შემდეგ სხვა ენებზე და შევიდა ყველა ძველი ეკლესიის საღმრთისმსახურო პრაქტიკაში.¹¹

⁹ შდრ. The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament... გვ. VIII.

¹⁰ 10. Г. П. Смирнов-Платонов, Неканонические книги Ветхого завета... გვ. 11.

¹¹ 11. იქვე.

ქრისტიანული ეკლესიის დამოკიდებულება არაკანონიკური წიგნების მიმართ სხვადასხვა დროს სხვადასხვანაირი იყო. ამ დამოკიდებულებაში რეფორმაციის პერიოდამდე (XVI საუკუნე) განარჩევენ სამ მომენტს:

1. ადრინდელი საუკუნეების (IV საუკუნემდე) ეკლესიის წმიდა მამები ძველი აღთქმის არაკანონიკურ წიგნებს იხსენიებდნენ როგორც „წერილს“ ან „საღმრთო წერილს“, აკეთებდნენ მათგან ციტირებას და კანონიკური წიგნებისაგან თითქმის არ გამიჯნავდნენ.¹²

2. IV საუკუნის ბოლოსა და V-ის დამდეგს ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნები საბოლოოდ გამოიყო ებრაული „კანონის“ წმიდა წიგნებისაგან – ილარიონის, რუფინუსისა და იერონიმეს ეგზეგეტიკური თხზულებების შემდეგ. ეს წმიდა მამები დაკავშირებული იყვნენ პალესტინასთან და კარგად იცნობდნენ ძველ ებრაულ „კანონს“ (ცნობილია, რომ იერონიმემ ძველი აღთქმა ლათინურ ენაზე უშუალოდ ებრაულიდან თარგმნა). ყველა წიგნი, რომელიც ძველ ებრაულ კანონში არ შედიოდა, მათ აპოკრიფულად გამოაცხადეს.

3. მესამე თვალსაზრისი, რომელიც იმავე IV საუკუნის ბოლოსვე შემუშავდა ქრისტიანულ ეკლესიაში, პირველი ორის მორიგებას წარმოადგენდა. ამ თვალსაზრისის მიხედვით არაკანონიკური წიგნების გამოყენება სარწმუნოების დოგმატების დასაბუთებისათვის კი აიკრძალა, მაგრამ მიზანშეწონილად იქნა მიჩნეული მათი კითხვა ღმრთისმსახურების დროს ეკლესიაში. აქედან წარმოდგა ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნების სახელწოდებაც – საეკლესიონი. ამ თვალსაზრისის მიმდევრებმა ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნები გამიჯნეს საკუთრივ აპოკრიფებისგანაც, რომლებშიც მხოლოდ ერეტიკული ნაწარმოებები იგულისხმებოდა.¹³

კანონიკური, არაკანონიკური და აპოკრიფული (=ერეტიკული) წიგნების მიმართ ბოლო (მესამე) თვალსაზრისის მომხრეთა დამოკიდებულების საჩვენებლად აღსანიშნავია ერთი ადგილი საეკლესიო კანონთა კრებულიდან, ე. წ. დიდი სჯულისკანონიდან. ათანასეს ეპისტოლეში ამმონის მიმართ დახასიათებულია ძველი მწერლობის სამივე ეს დარგი. ეპისტოლის ქართული თარგმანის მიხედვით კანონიკურ, არაკანონიკურ და აპოკრიფულ წიგნებს შესაბამისად ჰქვიათ: განკანონებულნი, არაგანკანონებულნი//განუკანონებულნი და დაფარულნი.

ეპისტოლეში ჯერ ჩამოთვლილია ძველი და ახალი აღთქმის განკანონებული (კანონიკური) წიგნები, შემდეგ კი მოცემულია მათი დახასიათება: „არიან (ეს წიგნები – ც. ქ.) წყარონი ცხორებისანი, ვიდრემდის მაგრილობელ ექმნებიან წყურიელთა ამათშინანი სიტყუანი. მხოლოდ ამათ ოდენ შინა ეკმარების კეთილად მსახურებისა მოძღურებაჲ. ნუმცა რაჲ ვისგან შეემატების ამათ, ნუცა კუალად გამო-რაჲმე-ეკუების ამათ“.

შემდეგ მსჯელობა გრძელდება არაგანკანონებული (არაკანონიკური) და დაფარული (აპოკრიფული) წიგნების შესახებ: „არამედ უმეტესისა უცთომელობისათვის საჭიროდ ვსაჯე ამისიცა შეძინებაჲ, ვითარმედ არიან სხუანიცა წიგნნი თჳნიერ ამათსა არაგანკანონებულნი უკუე, ხოლო დაწერილნივე

¹² 12. იქვე, გვ. 16; *А. И. Сперанский, Краткий исторический очерк судьбы неканонических книг Ветхого завета... гл. 396; R. H. Charles, The Apocrypha and Pseudepigrapha... гл. IX.*

¹³ 13. აღნიშნული სამი მომენტის შესახებ იხ. *The Apocrypha and Pseudepigrapha... гл. IX.*

მამათა მიერ საკითხავად მათთვის, რომელნი ანლა მოუკდებოდინ და ენებოს დამონაფებაჲ კეთილად მსახურებისა სიტყუსაჲ: სიბრძნე სოლომონისი და სიბრძნე ზირაქისი და ესთერი და იუდიითი და ტოვისი... არამედ, საყუარელნო, არცა ამათ განკანონებულთა და არცა მათ განუკანონებელთა საკითხავთა შორის იპოების საკსენებელი დაფარულთაჲ, არამედ იგინი მწვალებელთანი არიან მოპოვნებულნი, რომელნი წერენ უკუე, მათ ოდესცა ენებოს. ხოლო მისცემენ და შეჰმატებენ, მათ ჟამთა რაოდენნიცა სთნდენ, რაჲთა ვითარცა ძუელთა რათმე სარწმუნო ჰყოფდენ მათ და მიზეზად აქუნდეს ესე მათ მიერ ცთუნებისა წრფელთაჲსა“.¹⁴

ეპისტოლის მიხედვით, „განკანონებული“ წიგნები ცხოვრების წყაროს წარმოადგენენ და შეიცავენ მოძღვრებას კეთილად მსახურების შესახებ, „არაგანკანონებული“ წიგნები კი დაწერილია „მამათა“ მიერ საკითხავად მათთვის, რომელთაც სურთ დაემონაფონ კეთილად მსახურების სიტყვას. არც „განკანონებული“ და არც „განუკანონებელი“ წიგნები „დაფარულს“ არაფერს შეიცავენ. „დაფარული“ წიგნები მწვალებელთა მიერაა შექმნილი. ისინი წერენ, „ოდესცა ენებოს“, წერენ ისე, თითქოს ძველი ნაწარმოებები იყოს და აცთუნებენ წრფელ ადამიანებს.

რეფორმაციის დროიდან დასავლეთის ეკლესიაში ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნების შეფასებასთან დაკავშირებით მთელი რიგი ცვლილებები ხდება.

1521-1534 წლებში მარტინ ლუთერმა გერმანულ ენაზე თარგმნა ბიბლია. ამ თარგმანში მან კანონიკურ წიგნებთან ერთად არაკანონიკურებიც მოათავსა (II და III ეზრასა და III მაკაბელთას გამოკლებით), მხოლოდ მან ეს წიგნები მიიჩნია ისეთ წიგნებად, რომლებიც, მართალია, „წმიდა წერილს“ ვერ გაუტოლდებიან თავისი მნიშვნელობით, მაგრამ სასარგებლონი არიან ეკლესიაში, სკოლასა და სახლში საკითხავად.

ლუთერის თარგმანში არსებული სურათი პროტესტანტების შემდეგდროინდელ გამოცემებშიც მეორდებოდა.

პროტესტანტების საწინააღმდეგოდ კათოლიკეებმა არაკანონიკური წიგნები ებრაული კანონის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნიეს: ტრიდენტის საეკლესიო კრებამ (1546 წ.) თავის დადგენილებაში ანათემა შეუთვალა იმათ, ვინც წმიდად და კანონიკურად არ მიიჩნევდა მთელ „წმიდა წერილს“ სრული შედგენილობით. ამ კრებამ ძველი აღთქმის ყველა წიგნი (II და III ეზრას, III მაკაბელთასა და მანასეს ლოცვის გამოკლებით) კანონიკურად გამოაცხადა.

ტრიდენტის კრების დადგენილების გავლენით **1672** წლის იერუსალიმის საეკლესიო კრებამ ებრაული კანონის ძირითად ნაწილად მიიჩნია შემდეგი არაკანონიკური წიგნები: სოლომონის სიბრძნე, ივდიითი, ტობია, ზირაქის სიბრძნე, მაკაბელთა წიგნები, სუსანას თავგადასავალი, მოთხრობა ბელისა და ვეშაპის შესახებ.¹⁵

პროტესტანტებმა, რომლებიც თავიდან არაკანონიკური წიგნების დამცველად გამოდიოდნენ, შემდეგ უკვე საწინააღმდეგო ტენდენცია განავითარეს – არაკანონი-

¹⁴ 14. A-76, 197r-198v.

¹⁵ 15. ზოგიერთი კათოლიკე სწავლული ცდილობდა ტრიდენტის კრების დადგენილებები მოერიგებინა ძველ, მსოფლიო ეკლესიის განსაზღვრასთან, ასე გაჩნდა სახელწოდებები: პროტოკანონიკური – კანონიკური წიგნებისათვის, დეეტეროკანონიკური – არაკანონიკურთათვის.

ნიკური წიგნები აპოკრიფებად გამოაცხადეს და „კანონში“ მათი შეტანა დაუშვებლად მიიჩნეს.

XIX საუკუნის დამდეგს არაკანონიკური წიგნების მიმართ პროტესტანტებმა უკვე სერიოზული ბრძოლა გააჩაღეს. ამ ბრძოლამ იმდენად პრინციპული ხასიათი მიიღო, რომ ანგლო-შოტლანდიურმა ბიბლიურმა საზოგადოებამ აშკარა პროტესტი გამოაცხადა არაკანონიკურ წიგნებდართული ბიბლიის ბეჭდვასა და გავრცელებაზე. ამ საზოგადოების თვალსაზრისმა შემდეგში გერმანიაშიც მოიკიდა ფეხი. 1850 წლიდან არაკანონიკური წიგნების წინააღმდეგ ჩნდება მეცნიერული შრომები, ორი ასეთი შრომა საგანგებო პრემიითაც აღინიშნა.¹⁶

რაც შეეხება ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნების მიმართ აღმოსავლური ანუ მართლმადიდებლური ეკლესიის დამოკიდებულებას, შეხედულებათა ბრძოლასა და ცვლას აქ ადგილი არ ჰქონია. აღმოსავლური ეკლესია თავიდან ბოლომდე იზიარებდა იმ თვალსაზრისს, რომელიც, მართალია, ძველი აღთქმის არაკანონიკურ წიგნებს მნიშვნელობით კანონიკურებთან არ ათანაბრებს, მაგრამ არც გამოირიცხავს მათ ბიბლიიდან, რადგან მიიჩნევენ დამრიგებლობითი ხასიათის, სული-სათვის სასარგებლო ნაწარმოებებად.¹⁷

ქართული ეკლესია, როგორც აღმოსავლური ეკლესიის პირმშო და მისი ნაწილი, არაკანონიკური წიგნების შეფასებაშიც ძველთაგანვე ამ უკანასკნელის თვალსაზრისზე უნდა მდგარიყო.

ძველ ქართულ მწერლობაში დაცულია ზოგიერთი ცნობა, საიდანაც ჩანს, რომ ქართული ეკლესია და ქართველი საეკლესიო მოღვაწეები კარგად იცნობდნენ ძველი აღთქმის არაკანონიკურ წიგნებს და სათანადოდაც აფასებდნენ მათ.

„გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრების“ ავტორი გიორგი მერჩულე ერთგან გრიგოლის გასაოცარ მეხსიერებაზე მოგვითხრობს და წერს: „განსაკურვებელ იყო ქსოვნებაჲ მისი; რამეთუ ან არს ხანცთას კელითა მისითა დაწერილი სულისა მიერ წმიდისა საწელიწდოჲ იადგარი, რომლისა სიტყუანი ფრიად კეთილ არიან. ხოლო ახლისა შჯულისა დაბეჭდულნი წიგნნი ზეპირით იცნოდნა და მრავალნი წიგნნი ძუელისაცა შჯულისანი. არამედ დაუბეჭდველნი, წმიდათა მოძღუართა თქუმულნი, აღურაცხელნი წარმოითქუმოდეს უნიგნოდ ენითა მისითა უმეტეს ზეშთა ბუნებისა ჩუენისა“.¹⁸

აქ „ახალი“ და „ძუელი შჯული“ ახალსა და ძველ აღთქმას გულისხმობს, ხოლო „დაბეჭდულნი“ და „დაუბეჭდველნი წიგნნი“ კანონიკური და არაკანონიკური წიგნების ძველი ქართული სახელწოდება ჩანს. ავტორი რატომღაც გრიგოლის მიერ სწორედ არაკანონიკური წიგნების ზეპირად ცოდნაზე ამახვილებს ყურადღებას: „არამედ დაუბეჭდველნი, წმიდათა მოძღუართა თქუმულნი, აღურაცხელნი წარმოითქუმოდეს უნიგნოდ ენითა მისითა“.¹⁹

X საუკუნის ერთ-ერთ სინურ ხელნაწერში ჩამოთვლილია ძველი და ახალი აღთქმის კანონიკური წიგნები. ძველი აღთქმის კანონიკური წიგნების სიას სა-

¹⁶ 16. ამ საკითხებზე უფრო დანვრილებით იხ. *А. И. Сперанский, Краткий исторический очерк судьбы неканонических книг Ветхого завета... გვ. 394-401.*

¹⁷ 17. იქვე, გვ. 401.

¹⁸ 18. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V-X სს), თბ., 1964, გვ. 282.

¹⁹ 19. შდრ. ვ. *კეკელიძე*, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, თბ., 1951, გვ. 398.

თაურად უძღვის „ნიგნი(I) ბექდულნი ძუელისა შჯულისანი“ და დალაგებულია შემდეგი თანამიმდევრობით:

დაბადებაჲ, რლ არს შ~ბათთაჲ (შობათაჲ – ც. ქ.)
გამოსლვათაჲ
ლევიტელთაჲ
რიცხუთაჲ
მეორს შჯული
ისუ ნავსი
მსაჯულთაჲ
რუთისი
მეფეთაჲ ა, მეფთჲ ბ, მეფთაჲ გ, მეფეთა დ
ნეშტთაჲ ა, ნეშტთ~ჲ ბ
ეზრაჲ ა, ეზრაჲ ბ
დანიელისი და ესთერ-მარდოკე
ფსალმონთაჲ
იგავთაჲ და მრავალმასნავლელისა
ზირაქის ნიგნი
ეკლესიასტჲ და ქებაჲ ქებათაჲ
ათორმეტთა წინანარმეტყუელთაჲ
ესაიაჲ
იერემიაჲ
ბაროქ და გოდებანი
ეზეკიელი
იობი.²⁰

ამ სიაში, გარდა იმისა, რომ ტრადიციული რიგი ძველი ალექსის ნიგნების დალაგებისა ოდნავ არეულია („დანიელი“ და „იობი“ თავთავის ადგილას არ ზის), კანონიკურ ნიგნებში არაკანონიკურებიცაა შეტანილი: ზირაქის სიბრძნე („მრავალმასნავლელისა ზირაქის ნიგნი“) და ბარუქი („ბაროქ“).²¹

რატომ მოათავსეს არაკანონიკური ნიგნები კანონიკურებში? შესაძლოა ორგვარი ვარაუდის დაშვება: ან უნებურ შეცდომასთან გვაქვს საქმე – ღმრთისმსახურებაში არაკანონიკური ნიგნების გამოყენების გამო მათ გამიჯნვას კანონიკური ნიგნებისაგან ალბათ ყოველთვის ვერ ახერხებდნენ; ანდა აღნიშნული ნიგნები კანონიკურთა რიგში შეტანილია სრულიად შეგნებულად: იყო ისეთი ტენდენციაც, რომ „ზირაქის ნიგნი“ კანონიკურად ეცნოთ,²² ხოლო „ბარუქი“ „იერემიას წინასწარმეტყველების“ შემადგენელ ნაწილად მიეჩნიათ.²³

²⁰ 20. სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის ხელნაწერი №34, გვ. 203. ხელნაწერში თითოეული ნიგნის დასახელებასთან მიწერილია მისი მუხლების რაოდენობა ძველი სათვალავით (სტიქომეტრიით), მათი აქ ჩამოწერა მიზანშეწონილად არ ვცანით. ეს სია გამოქვეყნებული აქვს კ. კეკელიძეს. იხ. კ. *კეკელიძე*, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, გვ. 398.

²¹ 21. კიდევ ნუსხურით კიდევ ორი არაკანონიკური ნიგნის დასახელებაა ჩამატებული: ივდითი, ტობი.

²² 22. შემთხვევითი არაა ის ფაქტი, რომ XII საუკუნის ცნობილ კრებულში – ხელნაწერთა ინსტიტუტის A-65 ხელნაწერში – ძველი ალექსის კანონიკური ნიგნების რიგში „ზირაქის სიბრძნეცა“ დასახელებული: „ძუელისა შჯულისა ნიგნი: შობათაჲ, გამოსლვათაჲ, ლევიტელთაჲ, რიცხუ-

ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნების მიმართ ქართული სასულიერო მწერლობის წარმომადგენელთა დამოკიდებულების თვალსაზრისით საინტერესოა აგერთვე ეფრემ მცირის ცნობილი კომენტარი, რომელიც იოანე დამასკელის „გარდამოცემის“ ტექსტს ერთვის ხელნაწერთა ინსტიტუტის A-24 ხელნაწერში და რომელიც ამ რამდენიმე ხნის წინათ გამოვაქვეყნეთ.²⁴

როგორც აღვნიშნავდით, იოანე დამასკელი „გარდამოცემაში“ ჩამოთვლის ძველი აღთქმის კანონიკურ წიგნებს, რომელთა რაოდენობაც ებრაული ანბანის შესაბამისად 22-ს შეადგენს, და 21-ედ ასახელებს ეზრას წიგნებს (=კანონიკური ეზრა და ნეემია), 22-ედ კი – ესთერის წიგნს. შემდეგ იგი ყურადღებას მიგვაქცევინებს სოლომონისა და ისუ-ზირაქის სიბრძნეთა წიგნებზე, რომლებიც მიუხედავად მათი დიდი ღირსებისა („სათნო უკუე არიან და კეთილ“), ებრაულ კანონში შეტანილი მაინც არ არიან.²⁵

კომენტარის ტექსტს აქაც გავიმეორებთ: „რამეთუ რაჟამს ეზრაჲ პირველი და მეორე გესმენ, უწყოდი, ვითარმედ მისვე ერთისა ეზრა ზორობაბელის წიგნთა იტყვს. პირველად და მეორედ – პირველსა და მეორესა თავსა. ხოლო სხუაჲ იგი ეზრაჲ სუთიელი, რომელ ქართულად არს, არავისგან აღრაცხილ არს წიგნთა თანა და არცა საჩინოდ იპოების ბერძენთა თანა, ვინაჲცა ნუუკუშ დაფარულთაგანი რაჲმე არს და არა საეკლესიოჲ, ამისთჳსცა მრავალთა წმიდათა ესრე სახედვე აღურიცხოვან წიგნნი და არცა ერთი აქსენებს სახელსა მისსა. ხოლო ტუბისი დაღაცათუ აქა არა მოქსენებულ არს, არამედ სხუანი მოიქსენებენცა და აღჰრიცხოვენ არა ოცდაორთა თანა, არამედ სტიქარონ უწოდენ რეცა კიდევნად რიცხუსაგან, ვითარიგი სიბრძნეთაცა სოლომონისსა და ზირაქისსა“.

ამ კომენტარიდან პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს ტერმინები „დაფარული“ („დაფარულთაგანი“) და „საეკლესიო“. პირველი ნახმარია საკუთრივ აპოკრიფული ანუ ერეტიკული ლიტერატურის აღსანიშნავად, მეორე კი – ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნებისათვის.²⁶

ეფრემ მცირის აზრით, ეზრა სუთიელის წიგნი რომ არც „წიგნთა თანა“ (ბიბლიის წიგნებში – ც. ქ.) არის აღრიცხული და ბერძნულ ენაზეც არ ჩანს, ამის მიზეზი შესაძლოა ის იყოს, რომ იგი ერეტიკულ წიგნად ყოფილიყო მიჩნეული („ნუუკუშ დაფარულთაგანი რაჲმე არს და არა საეკლესიოჲ“). ამიტომაც ალბათ, რომ მრავალი წმიდა მამა აღრიცხავს ძველი აღთქმის წიგნებს და მის სახელს კი არავინ ახსენებს. რაც შეეხება ტობის წიგნს („ტუბისი“), თუმცა აქ, „გარდამოცემაში“, მოხსენებული არ არის, მაგრამ

თაჲ, მეორისა შჯულისაჲ, ისო ნავესი, მსაჯულთაჲ ა, რუთისი ა, მეფეთაჲ დ, ნეშტთაჲ ბ, ეზრაჲსი ბ, ესთერისი ა, ფსალმუნთაჲ ა, სოლომონისი გ, წინანარმეტყუელთაჲ იბ, ისაიაჲსი ა, იერემიაჲსი ა, ეზეკიელისი ა, დანიელისი ა, იობისი ა, ზირაქის სიბრძნე“ (გვ. 175). ხელნაწერზე მიგვივითა მ. ქავთარიამ.

²³ 23. ბარუქის წიგნის იერემიას წინასწარმეტყველების წიგნთან დამოკიდებულების შესახებ იხ. ქვემოთ, გვ. 237-238.

²⁴ 24. ც. ქურციკიძე, ეზრას აპოკალიფსისის ქართული რედაქციები, მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, I, თბ., 1971, გვ. 102. ეს კომენტარი უფრო ადრე გამოქვეყნებული აქვს რ. მიმინოშვილს წიგნში „იოანე დამასკელის „გარდამოცემის“ ქართული თარგმანები“, თბ., 1996, გვ. 134.

²⁵ 25. ც. ქურციკიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 102.

²⁶ 26. ზემოთ დასახელებულ ჩვენს წერილში („ეზრას აპოკალიფსისის ქართული რედაქციები“) კომენტარის შინაარსის გახსნას სიზუსტე აკლია. შდრ. იქვე, გვ. 103.

სხვები მოიხსენებენ და აღრიცხავენ, მხოლოდ ოცდაორ ნიგნში კი არა, არამედ სტიქარონს უწოდებენ და ათავსებენ ამ რიცხვის გარეთ (კიდევანად), როგორც სოლომონისა და ზირაქის სიბრძნის ნიგნებს.

ძველი ქართველი საეკლესიო მოღვაწეები ბიბლიის არაკანონიკურ ნიგნებს ერეტიკულ, ანუ, ძველივე ქართული სახელწოდებით, „დაფარულ“ ნიგნებთან რომ არ აიგივებდნენ, ეს ჩანს აგრეთვე ექვთიმე ათონელის ერთ-ერთი წერილიდან. ეს წერილი მას გამოუგზავნია ათონიდან საქართველოში შეკითხვის პასუხად, თუ საბერძნეთის ეკლესია (მაშასადამე, ქართულიც – ც. ქ.) რომელ ნიგნებს არ შეიწყნარებს. წერილში ჩამოთვლილია ძველი და ახალი აღთქმის მხოლოდ ისეთი თხზულებანი, რომლებიც საკუთრივ აპოკრიფულად ანუ ერეტიკულად ითვლებოდა.²⁷ აქ ხსენებაც კი არ არის ძველი აღთქმის რომელიმე არაკანონიკური ნიგნისა.²⁸

ბიბლიის არაკანონიკური ნიგნების შეფასებასთან დაკავშირებით განსხვავებული თვალსაზრისი შეინიშნა სულხან-საბა ორბელიანთან. ყურადღება მიიქცია მისი თხზულების „სამოთხის კარის“ ერთმა ადგილმა. აქ ავტორი ძველი და ახალი აღთქმის ნიგნებს ჩამოთვლის. მოძღვრის შეკითხვაზე: „რა განანესეს მოციქულთა ანუ რჯული, ანუ სარწმუნოება?“ ყრმა უპასუხებს: „განანესეს ძველი: დაბადების, გამოსვლათა, რიცხვთა, ლევიტელთა, მეორის სჯულისა, ისონავეს, მსაჯულთა, რუთისი, ოთხი მეფეთა, ორნი ნეშტთა, ორი ეზეკიასი,²⁹ ტობიასი, ივდიითისი, ესთერისი, იობისი, ფსალმუნი, ეკლესიასტე, ქება ქებათა, იგავი და სიბრძნე, ისო-ზირაქის ნიგნი, წინასწარმეტყველება ესაიასი, იერემიასი, ბარუქისი, ეზეკიელისი, დანიელისი, ოსესი, იოველისი, ამოსისი, აბდიასი, იონასი, მიქიასი, ნაუმისი, ამბაკუმისი, სოფონიასი, ანგიასი, ზაქარიასი, მალაქიასი და ორი მაკაბელისა ნიგნი; და ახლის აღთქმის ნიგნი: წმიდა სახარება და სამოციქულო და იოანეს გამოცხადება. ეს არს რჯული და სარწმუნოება“.³⁰

ძველი აღთქმის ნიგნებში, რომლებიც ახალ აღთქმასთან ერთად ქრისტიანობის „რჯული და სარწმუნოება“ ყოფილა, დასახელებულია არაკანონიკური ნიგნებიც: ტობია, ივდიითი, სიბრძნე სოლომონისი, ისო-ზირაქის ნიგნი, ბარუქი, მაკაბელთა პირველი ორი ნიგნი; არ ჩანს ეზრას ნიგნები (ეზრა ზორობაბელისა და ეზრას აპოკალიფსისი) და III მაკაბელთა. როგორც ცნობილია, კათოლიკურმა ეკლესიამ ტრიდენტის კრების დადგენილების მიხედვით ძველი აღთქმის კანონი სწორედ

²⁷ 27. წერილი ორი რედაქციით არსებობს: პირველი გამოცემული აქვს მ. საბინინს „საქართველოს სამოთხეში“ (გვ. 432-436), მეორე, რომელიც ხელთ ჰქონია დ. ბაქრაძეს, გამოცემული აქვს თ. ჟორდანიას „ქრონიკების“ II ნიგნში (გვ. 82-83). ორივე რედაქციის ტექსტი ერთად გამოსცა ი. დოლიძემ: ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი III, საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1970, გვ. 5-18. ამ წერილის რედაქციებისა და მისი ადრესატის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, გვ. 403-407.

²⁸ 28. წერილში დასახელებული არიან ორიგენი, ევსები პამფილელი, რომლებსაც მწვალებლური ნაწარმოებები დაუწერიათ; წყეული ივლიანე, რომელსაც მოციქულთა და მონამეთა წამება-ცხოვრებანი განურყვნია იმ მიზნით, რომ შემდეგ ყველა ნატყუარად შეერაცხათ; ჩამოთვლილია: „აბუკოროვა“, „ადამის ცხორება“, „სიყრმე უფლისა“, მოციქულთა ცხოვრებანი, როგორცაა მათე მახარებელისა, წმიდისა ანდრიაჲსი და სხვ.

²⁹ 29. უნდა იყოს: „ორი ეზრასი“ (=კანონიკური ეზრა და ნეემია).

³⁰ 30. სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტომი III, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბ., 1963, გვ. 259.

ამგვარად განსაზღვრა, ე. ი. კანონში შეიტანა ზემოთ დასახელებული არაკანონიკური წიგნები – ტობია, ივდითი, სოლომონის სიბრძნე, ისო-ზირაქის წიგნი, ბარუქი, მაკაბელთა პირველი ორი წიგნი, ხოლო კანონიდან გამორიცხა და აპოკრიფულად გამოაცხადა ეზრას წიგნები და III მაკაბელთა (მანასეს ლოცვასთან ერთად). თუ გავითვალისწინებთ, რომ სულხან-საბა იმ დროისათვის რომის კათოლიკური ეკლესიისაკენ იყო მიდრეკილი,³¹ მაშინ შემთხვევითად აღარ გამოჩნდება ის ფაქტი, რომ ძველი აღთქმის კანონის საბასეული განსაზღვრა სავსებით თანხვედბა რომის კათოლიკური ეკლესიის განსაზღვრას.

ქართულ ენაზე ძველი აღთქმის ყველა არაკანონიკური წიგნი და კანონიკური წიგნების ყველა არაკანონიკური დანართია თარგმნილი. არაკანონიკური წიგნები კანონიკურებთან ერთად ქართულ ენაზედაც ბიბლიის კრებულებშია შემონახული. ესენია:

ოშკის ბიბლია: ათონის ივერიის მონასტრის №1 ხელნაწერი 978 წლისა,
იერუსალიმის ბიბლია: იერუსალიმის საპატრიარქო ბიბლიოთეკის №7/11 ხელნაწერი XI საუკუნისა,

გელათის ბიბლია: ხელნაწერთა ინსტიტუტის A-1108 ხელნაწერი XII საუკუნისა,
ხელნაწერთა ინსტიტუტის A-570 ხელნაწერი 1460 წლისა,
A-646 ხელნაწერი XVI საუკუნისა,
H-885 ხელნაწერი XVII საუკუნისა,

მცხეთის ბიბლია: A-51 ხელნაწერი XVIII საუკუნის დამდეგისა,

ბაქარის ბიბლია: ქართული ბიბლიის 1743 წლის მოსკოვური გამოცემა.

ქართული ბიბლიის უძველეს ხელნაწერში – ოშკის ბიბლიაში – დაცულია ძველი აღთქმის ყველა არაკანონიკური წიგნი მაკაბელთა წიგნების გარდა.

იერუსალიმის ბიბლიაში არაკანონიკურ წიგნთაგან გვაქვს: ეზრა ზორობაბელის (I ეზრა), ეზრა სუთიელის (III ეზრა), ბარუქისა და იერემიას ეპისტოლის ტექსტები.

გელათის ბიბლიაში თავდაპირველად შეტანილი ყოფილა „ბარუქი“ და იერემიას ეპისტოლე, ხელნაწერის ფურცლების დაკარგვის გამო მასში მხოლოდ ბარუქის წიგნის გარკვეული ნაწილია დარჩენილი.³²

A-570, A-646 და H-885 ხელნაწერებში, რომლებიც ბიბლიის ნაკლული ხელნაწერებიდან მომდინარეობენ და ამიტომ თავადაც ნაკლულნი არიან, დაცულია ივდითის, ტობისა და ეზრა ზორობაბელის წიგნები.

მცხეთის ბიბლიაში შესულია ივდითის, ტობის, ეზრა ზორობაბელის, ბარუქისა და იერემიას ეპისტოლის ტექსტები.

ბაქარის ბიბლია ბიბლიის სრული კრებულია, ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნები აქ ყველაა წარმოდგენილი.

რაც შეეხება კანონიკური წიგნების – II ნეშტთას, ესთერის, ფსალმუნის, იობის, დანიელის – არაკანონიკურ დანართებს, მათ შეიცავს ქართული ბიბლიის ყველა ის ხელნაწერი, რომელშიც ხსენებული კანონიკური წიგნებია დაცული.

³¹ 31. ქრისტინე შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში (1709-1722), თბ., 1955, გვ. 172-174.

³² 32. ამ საკითხზე დანვრილებით იხ. ქვემოთ, გვ. 245-246.

აღსანიშნავია, რომ ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნები ქართულ ენაზე, მაკაბელთა წიგნების გამოკლებით, ძირითადად ორ-ორი თარგმანით არსებობს: ძველით ანუ X საუკუნემდელით და X საუკუნის შემდეგდროინდელით.

ეზრა ზორობაბელის, ივდითისა და ტობის წიგნების ძველი, X საუკუნემდელი თარგმანები, წარმოდგენილია ოშკის, იერუსალიმის, მცხეთის ბიბლიის კრებულებსა და A-570, H-885, A-646 ხელნაწერებში; ეზრა სუთიელის, ბარუქისა და იერემიას ეპისტოლის ძველი თარგმანები – ოშკისა და იერუსალიმის ბიბლიებში; სოლომონისა და ისო-ზირაქის სიბრძნეთა წიგნებისა კი – მხოლოდ ოშკის ბიბლიაში. მაკაბელთა წიგნების ძველი თარგმანები ქართულ ენაზე არ ჩანს. არსებობდა თუ არა ეს წიგნები ძველად ქართულად, ჩვენთვის ცნობილი არ არის.³³

ძველი აღთქმის წიგნების ქართულ ენაზე თარგმნის ისტორიაში X საუკუნის შემდეგ კიდევ ორი ეტაპი გამოიყო:

როგორც ცნობილია, XII საუკუნეში ბერძნული სეპტანტის მიხედვით შეადგინეს ე. წ. გელათის ბიბლია. არაკანონიკურ წიგნთაგან გელათური რედაქციით ჩვენამდე მოაღწია ბარუქისა და იერემიას ეპისტოლის წიგნებმა.³⁴ ეს ორი წიგნი გელათური რედაქციითაა შესული მცხეთისა და ბაქარის ბიბლიის კრებულებშიც.

ბაქარის ბიბლიის ტექსტი, რომელიც 1743 წელს დაიბეჭდა, გამოსაცემად მომზადდა გაცილებით ადრე, XVIII საუკუნის დამდეგს, არჩილ მეფის ინიციატივითა და შრომით. ამ ბიბლიაში ყველა წიგნი „შეიწყო და გაიმართა“ სლავურის მიხედვით და სლავურიდანვე ითარგმნა მისი დიდი ნაწილი. ბაქარის ბიბლიაში გამოქვეყნებული ყველა არაკანონიკური წიგნი, „ბარუქისა“ და იერემიას ეპისტოლის გარდა, – ივდითი, ტობია, I და III ეზრა, სოლომონის სიბრძნე, ისო-ზირაქის სიბრძნე, მაკაბელთა სამივე წიგნი – სლავურიდანაა თარგმნილი.

არაკანონიკური წიგნების მიმართ აღმოსავლური ეკლესიის მაღალი შეფასება საეკლესიო პრაქტიკაშიც იჩენდა თავს: არაკანონიკური წიგნებიდან ზოგიერთი ადგილი შეტანილი იყო ლიტურგიკულ კრებულებში, ე. წ. ლექციონარებში, და ღმრთისმსახურების დროს ეკლესიებში კითხულობდნენ.³⁵

ქართულ ენაზე ამგვარი ლიტურგიკული კრებულების ძველი, IX, X და XI საუკუნეებით დათარიღებული, ხელნაწერები გვაქვს – ლაგურკის ანუ კალის (IX-X სს.), ლატალის (X ს.), სინური (X ს.) და პარიზული (XI ს.). ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნებიდან საკითხავები შეტანილია სამ ლექციონარში (გამონაკლისია სინური).

³³ 33. შდრ. R. P. Blake, *The Athos Codex of the Georgian Old Testament, The Harvard Theological Review*, vol. XXII №1, 1929. გვ. 35.

³⁴ 34. გელათის ბიბლია ჩვენამდე ნაკლები სახითაა მოღწეული, შესაძლოა, კანონიკურ წიგნებთან ერთად მას დაკლებული და დაკარგული ჰქონდეს არაკანონიკური წიგნებიც.

³⁵ 35. Г. П. Смирнов-Платонов, *Неканонические книги Ветхого завета...* გვ. 21.